

NOMADI MARGINE

Međunarodni znanstveni skup
Budimpešta, 24. ožujak 2010.

Szerkesztette
Lukács István

A szerkesztő munkatársai
Dudás Előd
Mann Jolán

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A konferenciakötet megjelentetését támogatták
Budapest Főváros XV. kerületi Horvát Önkormányzat
Ferencvárosi Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
Kőbányai Horvát Önkormányzat
Lipótvárosi Horvát Önkormányzat
XIII. Kerületi Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
Zuglói Horvátok Önkormányzata

SZAKMAI LEKTOROK

Medve Zoltán

Virág Zoltán

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Robinco Kft

ISSN 1789-3976 ISBN 978-963-489-082-9

TARTALOM

Stjepan LUKAČ	
Uvodna riječ	9
Katja BAKIJA	
Marko Bruerović (Marc Bruère Desrivaux) pjesnik i diplomat	11
Mario BEREČIĆ	
Novi početak – obnovljeno izdavaštvo na hrvatskom jeziku u Baji	21
Mirta BIJUKOVIĆ MARŠIĆ	
Izgubljene na margini	29
Timea BOCKOVAC	
Vulgarizmi u hrvatskom i mađarskom jeziku nekada i danas	37
Branka BRLENIĆ-VUJIĆ	
Nomadi margine – avangarda u Hrvatskoj i Mađarskoj (popunjavanje mozaika)	49
Franciska ČURKOVIĆ-MAJOR	
Karlovac 1918. Tragom jednog romana Gyule Somogyváryja	71
Aleksandra ĐURIĆ	
Trubarovi imaginarni čitatelji. Problem autorske knjižne posvete u protestantskoj literaturi 16. stoljeća	97
Előd DUDÁS	
Mađarski jezični utjecaj u <i>Prekomurskoj pjesmarici</i>	113

- Loretana FARKAŠ**
Slavonska grafija u prvoj polovici 18. stoljeća 121
- Šandor HORVAT**
Arhaične molitve kod Hrvata u Mađarskoj 153
- Tatjana ILEŠ**
Tko je Antigona iz Dežmanove? 183
- Sanja JUKIĆ**
Fotostilistika pjesničkoga teksta – studium i punctum
fototekstova Milorada Stojičića 191
- Orsolya KÁLE CZ-SIMON**
Vlast, fantastika i utopija. Dodirne točke hrvatske i mađarske fantastične književnosti u 20. stoljeću 199
- Marica KANIŽAI**
Zamjena osobnih imena pomurskih Hrvata i zamjena jezika 219
- Tomislav KREKIĆ**
Preporodni pokušaji među bačkim i gradišćanskim Hrvatima 231
- István LADÁNYI**
Zaboravljen na međuprostoru / u međuvremenu. Ervin Šinko / Sinkó Ervin 237
- Stjepan LUKAČ**
Jezična subverzija kao prag postmoderne? (Ludističko-znanstveni ili znanstveno-ludistički eksperiment).....245
- Jolán MANN**
Enver Čolaković – prešućeni pisac i prevoditelj mađarske književnosti 253

Ivan MARKOVIĆ	
Hrvatski <i>Dvandva</i>	279
Anđelko MRKONJIĆ	
Ivan Mesner – iz margine u marginu	297
István NYOMÁRKAY	
Mađarski jezični utjecaji u hrvatskom prijevodu Verbecijeva Tripartituma	309
Tatjana PIŠKOVIĆ	
Rubna područja rodne kolebljivosti u hrvatskome jeziku	319
Goran REM	
Margina centra, donatologija	331
Helena SABLJIĆ TOMIĆ	
Žene i margina	341
Marko SAMARDŽIJA	
O jednom zaboravljenom prijedlogu „Kod reforme hrvatskoga pravopisa“	351
Krešimir ŠIMIĆ	
Funeralno pjesništvo Mavra Vetranovića	363
Anđelka TUTEK	
Gradišćanski anonimni zapis <i>Aleksander – Julijana Kreposna</i> na gradišćanskohrvatskoj pozornici	377
Nikola TUTEK	
Antun Karagić – Bunjevac što zasja između dva utamničenja (Svjedočenja iz časopisa <i>Danica</i> izdanih prije drugog svjetskog rata)	387

Alojzija TVORIĆ

Stilske posebnosti molitvi u molitveniku *Putni tovaruš*
Ane Katarine Frankopan Zrinski 401

Tina VARGA OSWALD

Središte na rubu – mađarska i hrvatska avangardna li-
rika (književno-povijesni okvir) 417

István VIG

O partikulama 437

Petar VUKOVIĆ

Dijalektalno pjesništvo u bačkih Bunjevaca 449

Vlast, fantastika i utopija Dodirne točke hrvatske i mađarske fantastične književnosti u 20. stoljeću

ORSOLYA KÁLE CZ-SIMON

Sveučilište Loránda Eötvösa u Budimpešti
kso@caesar.elte.hu

Summary: This paper presents a comparative analysis of the novels *Mr. A. G. in X* (by Tibor Déry) and *The Trojan Horse* (by Veljko Barbieri). Our purpose is to answer the question whether it is possible to combine the fantastic and the mimetic way of speaking in literature. The question is answered by the comparison of a Croatian and a Hungarian negative utopia, which also have many fantastic characteristics, on the basis of Eric S. Rabkin's theory of the fantastic literature. The paper shows that the societies presented in the novels are both hyperboles of the totalitarian dictatorship, and have a lot of similarities. We also point out that the narrative strategies used for depicting the totalitarian societies also show a striking similarity, including the absurdity of the narrative universe, the characteristics of its space and time, and the conscious efforts to override the laws of nature. These strategies can be also found in other novels dealing with the phenomenon of totalitarianism, so the paper concludes that this is an essential characteristic of a certain type of text.

Keywords: fantastic literature, mimetic literature, utopia, totalitarianism, narratology, Tibor Déry, Veljko Barbieri

U povijesti književnosti društvena proza i fantastika obično se smatraju – barem u nekom smislu – oprečnostima. Povijesničari književnosti, naime, naglašavaju da fantastična djela stvaraju paralelnu stvarnost s posebnim unutrašnjim pravilima. Time ih implicitno stavljaju u oprečnost s društvenom književnošću koja ima mimetičke intencije – pokušava, naime, pokazati stvarnost onakvim kakav doista jest, te eventualno dati njegovu kritiku. Svrha moga znanstvenoga rada je istraživanje odnosa fantastike i mimetizma u romanima *Tro-*

janski konj (Veljko Barbieri) i *Gospodin A. G. u gradu X.* (Tibor Déry).

TEORIJSKA OSNOVA

Teorijsku osnovu moje komparativne analize činit će teorija američkog teoretičara Erica S. Rabkina. Prema njemu fantastičnima možemo smatrati, ona književna djela u kojima „se čini da temeljna pravila narativnog svijeta prave preokret od 180°.” (Rabkin 1976: 8)

Ova definicija bitno se razlikuje od klasične definicije Tzvetana Todorova, koji je prvi sastavio sustavnu formalnu definiciju fantastike, određujući je kao kolebanje između čudnog i čudesnog. (Todorov 2000: 31)

Za razliku od ove univerzalne definicije, u Rabkina se fantastičnost književnih djela određuje unutar konteksta analiziranog teksta. Čitatelj, naime, pravila određenog narativnog svijeta otkriva sam, na osnovi svojih prethodnih iskustava te na osnovi svog prethodnog poznavanja književnih grafolekta – uključujući i onaj grafolekt na kojem je samo djelo bilo napisano. (Rabkin 1976: 24–25.)

Prva prednost Rabkinove teorije je ta što se skup onih književnih djela koja su po ovoj definiciji fantastična znatno više preklapa sa skupom onih djela koje tradicija / opće mišljenje drži fantastičnim. U tom pogledu bitno se razlikuje od Todorovljeve teorije koja neke od tih djela (npr. djela Franza Kafke i E. A. Poe-a) isključuje iz kruga fantastike.

Druga bitna prednost Rabkinove koncepcije je njezina fleksibilnost. Prema tome, fantastika nije poseban žanr nego se radi o „fantastičnom kontinuumu” koji uključuje književna djela iz različitih žanrova. To nam omogućuje da Rabkinov sustav kriterija upotrijebimo na različite žanrove koje klasična definicija nije uvrstila u fantastiku – kao što je, primjerice, znanstvena fantastika ili utopija. Koncepcija kontinuumu nam dopušta i to da odredimo „mjeru fantastičnosti” književnih djela, kao i da govorimo o „fantastičnim” i o „manje fantastičnim” djelima. (Rabkin 1976: 133–136)

Zbog navedenih razloga smatram da je Rabkinova teorija vrlo prikladna za analizu velikog i heterogenog korpusa tekstova, a time je ujedno i idealno ishodište za komparativnu analizu hrvatskih i mađarskih fantastičnih tekstova.

KNJIŽEVNOPOVIJESNA POZADINA ANALIZIRANIH DJELA

Prije nego pređemo na konkretnu analizu dvaju romana, moramo predstaviti njihovu književnopovijesnu pozadinu. Veljko Barbieri, kao što je poznato, pripadao je *hrvatskim fantastičarima* čiju je djelatnost veliki broj hrvatskih kritičara smatrao prekidom s dotadašnjom mimetičkom tradicijom i preokretom prema eskapizmu i stvaranja novih unutrašnjih svijetova (Pavičić 2000: 24–29). Na to upućuje i njihov stariji naziv: *hrvatski borgesovci*.

U krugu hrvatskih fantastičara međutim, ima nekoliko autora koji se ne uklapaju potpuno u navedenu definiciju jer su se okrenuli društvenim temama, te su u svojem stvaralaštvu spojili sredstva i intencije fantastične i društvene književnosti tematizirajući često probleme vlasti i totalitarizma. Takav je bio, primjerice, Stjepan Čuić – čiju zbirku *Staljinova slika i druge priče* sam i sama analizirala (o tome vidi Kálec-Simon 2010) – i Veljko Barbijeri. U tu struju možemo uključiti i prozu Vesne Bige koja je fantastičnu prozu spojila sa psihoanalitičkim pristupom i reprezentiranjem ženske perspektive, nudeći dakle moguću postmodernu varijantu društvene proze – u duhu novog historizma.

Za razliku od hrvatskih fantastičara, u mađarskoj književnosti 20. stoljeća književna djela koja uključuju fantastične elemente ili crte pojavljuju se nepovezano; djela ili njihove autore ni po čemu ne možemo uvrstiti u grupe. Vjerojatno je to razlog i tome zašto se ti tekstovi vrlo rijetko analiziraju kao fantastična djela.

Možemo, međutim, primjetiti da su u fantastičnim djelima mađarske književnosti vlast i totalitarizam ključne teme; takva su, primjerice, djela sljedećih autora: Ádám Bodor –

čije sam djelo *Okrug Sinistra* i sama analizirala (o tome vidi Kálec-Simon 2010) –, László Krasznahorkai i Ervin Lázár. Tu tendenciju potvrđuje i činjenica da se u 20. stoljeću rodilo mnogo značajnih utopija i antiutopija, kao što su djela autora Frigyesa Karinthyja, Ferencja Karinthyja, Sándora Szathmáryja i Tibora Déryja.

U ovom članku nastojimo dati usporedbenu analizu dvaju djela iz hrvatske i iz mađarske fantastične književnosti – Veljko Barbieri: *Trojanski konj* i Tibor Déry: *Gospodin A. G. u gradu X.* – koji su primjeri spajanja sredstva i intencija fantastične i društvene proze. Svrha analize je da istaknemo načine upotrebljavanja fantastičnih postupaka u svrhu tematiziranja pitanja suvremenog društva, vlasti i totalitarizma.

Izbor teme je marginalan iz dvaju razloga. S jedne strane, fantastična djela s mimetičkim aspektima često bivaju zanearena u diskurzima o hrvatskim fantastičarima. S druge strane, međutim, pitanje fantastične književnosti i istraživanje mađarskih književnih djela iz aspekta fantastike stoje na margini književnih diskurza u Mađarskoj.

Radi lakšeg praćenja analize, u sljedećem dijelu članka predstavljamo autore, te u nekoliko riječi predstavljamo siže njihovih romana.

Autor prvog romana je Veljko Barbieri (1950–). Ovaj pisac pripada generaciji hrvatskih fantastičara. Nakon pisanja novela počinje se baviti romanima. Od 4 objavljena romana dva – *Trojanski konj* (1980.) i *Epitaf carskoga gurmana* (1983.) – su distopije koje prema ocjeni Krešimira Nemca slijede Orwellov uzor. (Nemec 2003: 331–333)

Roman *Trojanski konj* objavljen 1980. godine vodi nas u koncentracijski logor koji vidimo kroz oči glavnog lika Arona. Aron dolazi u logor dobrovoljno kako bi razvio svoj karakter. Logor je zapravo radni logor kojim upravlja misteriozni bestjelesni poručnik zvani Glas koji ima apsolutnu moć nad robovima. Aron, koji je u logoru proglašen predvodnikom, sa svojim drugovima mora izvršiti svaku njegovu naredbu. Unatoč tome što Glas stalno upućuje na nejasan zajednički cilj, njegove naredbe često djeluju besmisleno. Glas od svih

logoraša očekuje bezuvjetnu poslušnost i svi oni koji se bune protiv te vlasti ili se bezuvjetno ne podvrgnu kolektivu, budu strogo kažnjeni. Roman zapravo predstavlja proces postepenog ukidanja individualnosti robova i nastanka homogenog kolektiva bez ikakvih samostalnih inicijativa.

Također valja istaći da roman sadržava mnogo mitoloških aluzija, i da se i glavni lik sam poistovjećuje s određenim mitološkim likovima; i naslov romana upućuje na to. Ovo prikazuju i narativna rješenja romana: siže romana se sastoji od dvije razine, od razine utopije, i od razine Aronovog unutrašnjeg svijeta. Pripovjedanje događanja u radnom logoru, dakle, često prekidaju mutne vizije koje imaju veze s raznim mitološkim događanjima.

Drugo djelo uključeno u analizu je roman Tibora Dérya, jednog od najvažnijih pisaca mađarske kasne moderne. Tibor Déry (1894.-1977.) postao je poznat nakon drugog svjetskog rata. Kao intelektualca i umjetnika, proganjale su ga obje mađarske totalitarističke diktature: i fašistička i komunistička vlada. Zbog njegove aktivnosti u mađarskoj revoluciji 1956. više godina sjedi u komunističkom zatvoru. (Hegedüs 1995)

U mađarsku književnost je ušao monumentalnim romanom *A befejezetlen mondat* (Nedovršena rečenica, 1947), u kojemu pokušava sintetizirati umjetničke metode Marcela Prousta i Thomasa Manna, te dati cjelokupni društveni prikaz svojeg doba. Značajne su mu i zbirke novela *Szerelem* (Ljubav) (1956.) i *Niki. Egy kutya története* (Niki. Priča o jednom psu, 1956), te nedovršena serija romana *Felelet* (Odgovor, 1950- 52) u kojima predstavlja ljudske sudbine iz komunističke diktature. Predmet naše analize, roman *Gospodin A. G. u X.* (1964.) napisao je u zatvoru komunističara. (Hegedüs 1995)

Najvažniji dio sižea je upravo metadijegetska razina: „tijelo” romana čini dnevnik koji je napisao A. G. spomenut u naslovu romana. Ispred samoga dnevnika nalazi se autorov uvod u kojem predstavlja gospodina A. G.-a i okolnosti njihova upoznavanja.

U dnevniku A. G. priča svoje putovanje u misteriozni grad X. u kojemu vladaju vrijednosti i životna načela koji su

sasvim suprotni uobičajenim principima zapadnog društva: ovaj svijet, naime, zabranjuje samoostvaranje radi postizanja potpune slobode. Pustolovine A. G.-a omogućuju da čitatelj otkrije društvo i društvene norme X-a koji su sasvim suprotni onima iz zapadnih društava. Usred svojih lutanja upoznaje obitelj Larra, čijeg najstarijeg člana X-ani smatraju čudakom jer, unatoč starosti, ne želi umrijeti nego se očajnički drži života. Za vrijeme svog boravka u kući obitelji Larra A. G. se zaljubljuje u starčevu unuku, Erzsébet. Drugačiji svjetonazor i vrijednosti tuđinca privlače Erzsébet te bude u njoj želju za novim, ljepšim svijetom. A. G. je nagovori da zajedno ostave grad. Ona pristaje, ali plan ipak propadne, i na kraju romana A. G. ipak mora sam otići iz grada.

TROJANSKI KONJ

I GOSPODIN A. G. U X KAO UTOPIJE

Budući da se književna djela koja čine predmet ove analize najčešće klasificiraju kao utopije (odnosno distopije) (vidi npr. Nemeč 2003: 332 i Gyurkovics 2003), čini se zgodnim da ishodišna točka naše analize bude usporedba utopijskih crta romana. Teorijsku osnovu usporedbe dat će kriteriji Erica S. Rabkina koji je u članku *Fantastično i žanrovska kritika* nabrojio sljedeća pitanja koja omogućuju detaljniju analizu i klasifikaciju utopija:

- Odobrava li autor, po našem sudu, narativni svijet?
- Je li to djelo ekstrapolacija ili izokretanje suvremenih ideja?
- Pozivaju li se te ideje na organizirani korpus znanja, ili je riječ o nestrukturiranoj zbirci suvremenih gledišta? (Rabkin 1996: 118)

Što se prvog pitanja tiče, odgovor se čini jednostavnim: obojica autora se jasno udaljuju od narativnog svijeta romana, dakle na osnovi Rabkinovog sustava možemo ih klasificirati kao distopije. Na treće pitanje također možemo lako odgovoriti:

ni u prvom, ni u drugom romanu nema pozivanja na organizirani korpus znanja, nego u centru romana stoje suvremene društvene i političke ideje. Odgovor na drugo pitanje je, međutim, znatno kompliciranije.

U ovoj tablici smo sumirali centralne ideje romana *Trojanski konj* u usporedbi sa sredinom u kojoj je roman nastao, postojećim socijalizmom.

Ideje postojećeg socijalizma	Ideje romana <i>Trojanski konj</i>
Snažna centralna kontrola društva (poslušnost, podređenost, red)	Ostvarenje bezuvjetne poslušnosti
	Ostvarenje savršene podređenosti
	Ostvarenje savršenog reda
Kontrola privatnog života individua	Savršena kontrola privatnog života i misli individua
Kolektivno društvo	Uništavanje individua kao individue i ostvariti homogenizirani kolektiv

Tablica nam zorno prikazuje da je narativni svijet Trojanskog konja definitivno ekstrapolacija određenih ideja postojećeg socijalizma, ali se također može tumačiti kao kritika totalitarnosti u cjelini koje je postalo sve prihvaćenije i u istočnim, ali i u zapadnim društvima.

Klasificiranje narativnog svijeta romana *Gospodin A. G. u gradu X* je međutim znatno teže jer ovaj roman tek nejasno i neizravno predstavlja svoje ideje, i zbog toga dopušta i više interpretacija.

Ideje zapadnog društva	Ideje postojećeg socijalizma	Ideje građana X-a
Individua treba ostvarivati sebe	Individua treba raditi za samoostvarivanje kolektiva	Individua se mora potpuno odreći ostvarivanja sebe da bi postigla savršenu slobodu
<i>Posljedice ideje:</i>	<i>Posljedice ideje:</i>	<i>Posljedice ideje:</i>
Individua mora zadovoljiti svoje potrebe u što većoj mjeri	Potrebe individue moraju dobiti niži prioritet	Potrebe individue su tabuizirane; čovjek ih mora zadovoljiti, ali samo do najnužnijih granica
Individua treba ostvariti svoje ciljeve	Umjesto svojih ciljeva, mora raditi za ciljeve kolektiva	Individua ne smije ostvarivati svoje ciljeve zbog opasnosti od poraza
Stalnost i tradicija su osnova društva	„Prošlost svu brišimo za sada“	Stalnost i tradiciju trebamo izbjegavati kao suvišnu povezanost

U predgovoru romana Déry ističe da roman predstavlja „prevladavanje slobode iznad reda“, i da je „socijalizam namjerno izostavljen iz njega“. (Déry 1964: 5) To većina analitičara ne prihvaća i smatra da je knjiga izravna kritika socijalizma, a određene fabularne elemente romana smatraju analogonima nekim povijesnim događajima iz vremena socijalizma (vidi primjerice Gyurkovics 2003, Pomogáts 1994. itd.)

Smatram da osim konkretnih fabularnih događanja postoji i važnija srodnost između ideja postojećeg socijalizma i grada X. Osnovna ideja (označena sivom bojom) zaista nije srodna s osnovnom idejom socijalizma, ali se ne slažem sa stavovima da ovo objašnjenje služi samo za kamufliranje originalnih intencija romana (Pomogáts 1994: 74). Problem predstavljen u romanu – oprečnost između napretka civilizacije i sreće individua – je vrlo star, i već jako dugo intrigira filozofe i druge mislioce. Već u stoičkoj filozofiji javlja se mi-

sao da radi postizanja potpune slobode trebamo zanemariti sve one potrebe čije je zadovoljavanje izvan naše vlasti. Sreću, naime, donosi upravo ispunjenje želja, a u slučaju želja koje se odnose na stvari izvan ljudskoga uma, postizanje želja se ne može osigurati, dakle to – prije ili kasnije – sigurno vodi do nesreće. S time, sve one potrebe koje se odnose na postizanje vanjskih stvari trebamo ograničiti na minimum, a stanje onih stvari koje se nalaze izvan nas trebamo prihvatiti onakvim kakav jest. (Vidi npr. Epiktétosz 1942: I., II.)

Srodnost između osnovne misli stoičke filozofije i temeljnih maksima društva X-a je zapanjujuća; uređenje grada X može se smatrati realizacijom stoičkih načela, što nam omogućuje da provjerimo vode li ovi principi zaista prema sreći individualca i društva. Roman se, dakle, može čitati i kao distopija utemeljena na izokretanju određenih zapadnih ideja, što omogućuje da roman ostaje čitljiv i s horizonta današnjih recipijenata.

Što čine pravu srodnost navedenih romana su *posljedice* centralnih ideja društava koje su i u jednom i u drugom slučaju djeluju kao jasna *ekstrapolacija određenih karakteristika postojećeg socijalizma*. Incentivni sustav društva grada X, naime, također guši individualne ambicije te prisiljava individualce da svoje zahtjeve zadovoljavaju samo minimalno i da zauvijek zaborave tradiciju. Našu tvrdnju podupire i činjenica što, premda su zajednice iz dvaju romana zasnovane na diametralno suprotnim načelima, život malog čovjeka u okviru tih zajedništva ipak jako slični jedan drugome.

Možemo dakle zaključiti da i Déry i Barbieri ekstrapoliraju određene crte postojećeg socijalizma, ali su usredotočeni na drugačije aspekte. Barbieri naglašava opasnosti koje se kriju u totalnoj kontroli, a Déry glavnu opasnost vidi u ukidanju općeljudskih izvora motivacije, te upozorava da će to dovesti do erodiranja civilizacije i društvenih vrijednosti.

ISTAKNUTA ULOGA VLASTI U STRUKTURI ROMANA

Prisutnost vlasti je ključni strukturotvorni element na svim strukturnim razinama navedenih romana. Konflikti između individualnih karaktera služe samo kao sredstvo za pokazivanje prave snage vlasti. Prisutnost vlasti je toliko snažna da može preobraziti svijet sve do granica irealnosti, u tim slučajevima dolazi do događaja koja – na osnovi Rabkinove teorije – možemo klasificirati fantastičnim.

U Trojanskom konju vlast reprezentira Glas. Radi se o sveprisutnom i bestjelesnom subjektu koji progovara iz zvučnika koji su smješteni svugdje na području logora. Ovo biće, koje, kao što vidimo, ima mnogo fantastičnih crta, odgovara i za većinu fantastičnih događanja na području logora. Središnja zgrada logora gdje Glas navodno stanuje, neprestano mijenja svoj oblik. Osim toga Glas može preobraziti i pejzaž i vremenske uvjete unutar logora, te ponašanje i misli logoraša – zato čitatelj dobiva dojam da je stvarno svemoguć.

Prava se priroda Glasa, međutim, vrlo teško da odrediti. Čas imamo dojam da se radi o vrlo moćnom biću koje je svugdje prisutno i sve vidi, čas potpuno nestane, toliko da počinjemo sumnjati u to da on zaista postoji. Ponašanje Glasa neprestano iznevjerava čitateljska očekivanja, izazivajući efekat kolebanja poznatog iz Todorovljeve teorije. Ovu nesigurnost dodatno pojačava činjenica da Glas vrlo rijetko utječe na ljude neposredno. Brutalne kazne i apsurdni zadaci postoje jedino zato jer logoraši bezuvjetno izvršavaju njegove naredbe. Osnovu vlasti Glasu daje to što likovi sve jače i jače internaliziraju njegov vrijednosni sustav, što dodatno pojačava efekat kolebanja. Čitatelj, naime, sve češće i češće postavlja pitanje: zar Glas zaista postoji ili se samo radi o nekakvoj kolektivnoj halucinaciji?

Déryev roman sličnim postupcima predstavlja mehanizam vlasti. U društvu grada X. nema ni totalitarnog vođe, ni drugog vidljivog centra vlasti, niti bilo kojeg obrazloženja koje bi nam objasnilo zašto je to društvo postalo onakvim ka-

kvo jest. Ali postoji jedna bitna sličnost: snagu vlasti i u ovom romanu daje činjenica da se ljudi u izuzetnoj mjeri identificiraju s njom. Vlast je još jače prisutna u nižim slojevima društva, zato što su individue internalizirale glavne vrijednosti društva i te vladajuće vrijednosti – njihovim ponašanjem, svojim uzorima – prenose, štoviše, i glavni lik prisiljavaju da se prilagodi tim normama.

A. G, primjerice, već na početku otkriva restoran gdje bogataši – koji u tom društvu preživljavaju kao prezrene parije – jedu kvalitetna jela. Unatoč svojoj gladi i želji za domaćim životom, A. G. ipak neće postati stalan gost u restoranu, nego će izbjegavati taj restoran i preživljavat će na dvije kriške suhog crnog kruha dnevno kao svi ostali stanovnici. Kasnije će se i u drugim stvarima podvrgnuti običajima drugih stanovnika, a da bi ga itko fizičkim nasiljem prisiljavao na to.

Valja istaći i to da, unatoč svojoj prikrivenosti, vlast i u ovom romanu uzrokuje događanja – naime, „neprirodne“ preobrazbe ljudi i okoliša – koja prelaze granice fantastike. Njih ću u sljedećem poglavlju i podrobnije predstaviti.

Dakle, važna je zajednička crta tih romana ta što pripadnici predstavljenih društava vrlo snažno reprezentiraju vladajuća pravila i vrijednosti cijelog društva. Poštivanje pravila pripadnici društva zahtijevaju i od svojih sugrađana, čak i u tom slučaju ako ih se ni oni sami ne podržavaju bezuvjetno. Život individua je kontroliran do najsitnijih detalja, te je raspon prihvatljivih odluka i ponašanja je izuzetno uzak.

Druga zajednička crta koju valja istaći je činjenica da te sredine oštro kažnjavaju odstupanje od „mainstream“ društvenih normi. Mogućnost slobodne kritike društvenih normi uopće ne postoji; nad pripadnicima društva se vrši izuzetno snažan nadzor, neprestano se provjeravaju i svi oni koji krše vladajuće norme brzo bivaju izopćeni. Ovo je još zapanjujuće u Déryevom tekstu gdje naizgled nikakva centralna sila ne prisiljava ljude na konformno ponašanje.

Naposlijetku, valja upozoriti i na to da su oba romana usredotočena na „mikrostrukturu“ vlasti. Ovaj pristup temi današnjega recipijenta može podsjećati na Foucaultovu kon-

cepciju vlasti. Francuski teoretičar, naime, ne predstavlja vlast kao centralnu silu koja upravlja koja potlači individualce, nego je definira kao općeprisutnu, višestruko složenu mrežu odnosa snaga između individualaca, te između različitih grupa ljudi koje same sebe podržavaju i preobražavaju (Foucault 1999: 92). Foucault posebno naglašava važnost odnosa snaga u obitelji, u malim grupama i u društvenim institucijama koji se podržavaju putem interakcija između individualaca, a koji podupiru one veće odnose snaga čije posljedice utječu na cijelo društvo. (Foucault 1999: 94) Osim toga, Foucault posebno ističe važnost jezika, tj. diskursa u prijenosu i stvaranju vlasti, putem prijenosa konvencija i normi. (Foucault 1999: 101)

Analizirani romani detaljno opisuju način kako komunikacija s užom sredinom, te pritisak kolektiva postepeno dovede glavni lik do toga da preuzima njihove vrijednosne sustave i da se s njima u potpunosti identificira. Tekstovi, dakle, svjesno istražuju ulogu društvenih vrijednosti i interakcija između individualaca u podržavanju totalitarnog sustava. Na taj način postaju vidljivi oni unutrašnji mehanizmi društva koji konstituiraju i svakodnevno podržavaju vlast.

Sve u svemu, svijet krajnje slobode uopće ne djeluje ugodnije od svijeta krajnjeg reda. Oba prikazuju uništavanje prirodne ravnoteže ljudskog života. Štoviše, čini se da u svijetu krajnje slobode isto vlada gomila nerazumljivih pravila, unatoč tome što nema nikakve centralne vlasti koja bi prisiljavala poštivanje tih pravila. Dovoljna je, dakle, tiranija većine, odnosno pritisak uže sredine likova.

Nije dakle slučajno, život likova u radnom logoru i u gradu X. imaju *sličnu ontološku strukturu*. Likovi su izgubili perspektivno sagledavanje svojih života. Uspomena više nema, te su izgubili veze s vremenom: u gradu X. nitko više ne mjeri prolaženje vremena, niti zna koliko je star. Budućnost – osim neizbježne smrti – uopće ih ne zanima. Žive u vječnoj sadašnjosti, usredotočeni na zadovoljavanje fizičkih potreba; zapravo samo vegetiraju. Odnos tih likova prema njihovim

životima vrlo je blizak svjetonazoru egzistencijalizma¹, pogotovo Camusovim idejama.²

APSURDNOST I NEJASNOĆA NARATIVNOG SVIJETA

Ukoliko – u skladu s Rabkinovom definicijom – fantastiku definiramo kao izokretanje pravila narativnog svijeta, u oba djela nalazimo mnogo fantastičnih elemenata. Najmarkantniji primjer izokretanja tih pravila je *promjena logike događanja*. Pojam logike događanja u naratološkim teorijama označava onaj sustav pravila koji određuje mogući slijed fabularnih elemenata. Čitatelj će samo one nizove događaja prihvatiti prirodnim koji su u skladu s tim pravilima. (Bal 2009: 184) Većina naratologa smatra da se ta pravila definiraju u skladu s našim znanjem o svijetu i o ljudskom ponašanju. (Bal 2009: 7)

U slučaju Déryevog romana promjena u logici događanja znači da karakteri iz grada X. na određene postupke sasvim drugačije reagiraju nego što bi glavni lik (i čitatelj) očekivao. Zato se heuristike koje služe za interpretiranje i proricanje događanja više ne mogu upotrebljavati. Ponašanje stanovnika grada X. često je nepredvidljivo ili inkonzistentno. Čitatelj – kao i glavni lik romana – prisiljen je revidirati svoje shvaćanje logike događanja, ali ni u tom slučaju ne može konačno odgonetnuti pravila narativnog svijeta jer nova događanja neprestano poništavaju njegova prethodna očekivanja. Zbog razlike u pozadinskim zakonima, recipijent fabularna događanja vidi apsurdnim, grotesknim i strašnim, i zbog toga posve gubi svoj osjećaj sigurnosti.

Apsurdnost i potpuna nesigurnost su prisutne i u romanu Trojanski konj, premda tu ne dolazi do tako drastičnog izokretanja logike događanja kao u Déryevom djelu. Izvor svega toga, međutim, nije ponašanje karaktera, nego Glas koji upravlja svijetom romana kao svemoguća i općeprisutna sila.

---

1 Na te veze između egzistencijalista i Déryevog djela su već ukazali i drugi (vidi <http://scifi.elte.hu/cikk.phtml?cim=bedekker.html>), ali srodnost s Camusovim idejama sam sama otkrila [autorova primjedba]

2 Posebno je zanimljivo da u romanu Trojanski konj možemo naići na metafore koje su jako slične „egzistencijalnim“ metaforama Jánosa Pilinszskog.

Njegove su reakcije neočekivane, a zadaci i uputsva doimaju se besmislenima.

U vezi strukture predstavljenih društva želim istaći još jednu zanimljivu crtu, koja također doprinosi apsurdnosti ambijenata analiziranih romana. Za razliku od većine utopija koje vrlo detaljno predstavljaju svoje fikcionalno društvo, u ovim romanima dobivamo jako malo podataka. Likovi romana, naime, gotovo ništa ne otkrivaju niti o sebi, niti o strukturi i funkcioniranju društva; baš naprotiv, kao da autori namjerno pokušavaju održati dojam nesigurnosti i nejasnoće.

Čitateljevoj zbunjenosti doprinosi i činjenica da u vezi reda i pravila narativnog svijeta ne dobivamo nikakve informacije. U Trojanskom konju – osim Arona, glavnoga lika romana – ni o jednom logorašu ne možemo saznati kada i zašto je došao u logor, koliko dugo će tamo boraviti i koja je zapravo svrha cijele te institucije. Glas ništa ne otkriva, a logoraši šute jer se boje Glasa i njegovih retorzija. Razlog je tome namjera Glasa koji vrlo oštro kažnjava otkrivanje informacija o mehanizmima vlasti, znači namjerno pokušava održati neizvjesnost.

Građani X-a također ne govore previše o tim stvarima, navodno zato što stanovnici kako bi izbjegli povredu slobodne volje ostalih građana, ni na jedno pitanje ne daju jasne i jednoznačne odgovore. Tek iz nejasnih aluzija možemo saznati da su nekad i oni živjeli kao svi ostali narodi i da se situacija tek postupno promjenila – ali razlog i točna izvedba tih promjena se ne otkrivaju.

Ali mnogo detalja ostaje u sjeni i u vezi s konkretnim funkcioniranjem društva. Čitatelj često postavlja pitanje kako ta apsurdna društva uopće mogu osigurati fizičke preduvjete svoga postojanja. Iz romana *Trojanski konj* primjerice nećemo saznati odakle dolazi jelo koje logoraši jedu u logoru i tko ga priprema. A što se društva grada X tiče, također mnogo detalja ostaje nejasno. Ne saznajemo koji ljudi čine vladu te zemlje, a ni to kako gospodarstvo društva uopće može funkcionirati ako gotovo nitko ne radi, ne želi prodati proizvode, a ne želi ni kupovati. Smatram da je ovaj postupak jasan: s jedne strane doprinosi fantastičnosti sižea, a s druge strane

hiperbolizira paraliziranu atmosferu totalitarizma, i krajnju iracionalnost njihovih gospodarskih sustava.

FANTASTIČNE CRTE U PRIKAZIVANJU PROSTORA I VREMENA

Isprepletanje fantastike i mimezisa se dobro očituje i u strukturiranju prostora i vremena romana. Već je Tzvetan Todorov istaknuo da se vrijeme i prostor fantastičnih pripovjetki često razlikuje od stvarnosti: pripovjedač može zaustaviti vrijeme, priče se mogu odvijati izvan vremena, može se ukinuti razlika između prošlosti i sadašnjosti itd. (Todorov 2000: 103–105) Mjesto radnje oba romana nalazi se izvan poznatog prostora i vremena. U slučaju Déryevog romana vrijeme radnje se može definirati, ali točna lokacija prostora se ne može odrediti. Prema predgovoru teksta, autor namjerno ne želi pobliže odrediti mjesto radnje. Barbierijev roman otkrije samo toliko da se priča odvija na prostoru kaznenog logora, ali ne saznajemo gdje se tabor u prostoru (i u vremenu) nalazi.

Prostor romana i jednom i u drugom slučaju je zatvoren, i ima čvrste granice. Prekoračenje tih granica u oba romana igra vrlo važnu simboličnu ulogu. U Trojanskom konju svatko tko pokuša prekoračiti te granice nastrada. Slična je situacija i u gradu X. Čini se da je grad izgubio svaki kontakt sa susjednim gradovima; nema ni puteva ni prijevoznih sredstava. Grad, naime, okružuje veliko smetlište misterioznog podrijetla kroz koje posjetitelj može prodrijeti samo izuzetnim naporom, i sve svoje osobne predmete mora ostaviti iza sebe. Čini nam se da je jedino A. G. kadar prekoračiti granicu između dvaju svijetova; ljudi izvan X-a već odavno ne posjećuju grad, a X-ovci ga ne žele ostaviti.

Ali unatoč čvrstim granicama, unutrašnja struktura tih prostora također prikazuje čudnu neizvjesnost; funkcioniranje prostora oštro se razlikuje od pravila našeg svijeta, time romani opet iznevjeravaju čitateljska očekivanja, izazivajući efekt fantastičnosti.

Grad X. nema stalnu strukturu nego se raspored ulica stalno mijenja: neke se zgrade zbog zapuštenosti ruše, a na nekim dijelovima se ponovo izgrađuju. Ovo posjetitelju djeluje zbuñujuće jer gubi svaku orijentacijsku točku; Grad se prostire ispred njega kao sredina koja se ne može pregledati, ophodati ili upoznati jer je u stalnom pokretu i nema nikakvih organizacijskih načela.

U Barbierijevom radnom logoru je također sve u pokretu, a funkcioniranje prostora često je u dijametralnoj oprečnosti sa pravilima našeg svijeta. Centralna zgrada, stanište Glasa često mijenja svoj izgled i oblik. Osim toga, na prostoru logora nalazimo labirint koji se također neobično ponaša: Aronu svaki dio labirinta djeluje poznato, ali on više ne može prepoznati one dijelove gdje je već bio. Štoviše, labirint neprestano mijenja svoj oblik, po pravilima koja glavni lik ne može otkriti. Aron, međutim, sluti da područje logora krije nekakvu čudnu simboliku koju treba dekodirati da bi saznao tajnu svrhe logora i Glasa.

Ova fantastična neizvjesnost prostora je i u jednom i u drugom romanu rezultat vlasti koja upravlja društvom; iza strukture prostora krije se ideologija koja određuje život zajednice.

Što se tiče vremenske strukturiranosti, u oba djela možemo primjetiti da je vrlo teško odrediti točno trajanje određenih događanja, a prolaženje vremena primjećujemo tek s promjenom godišnjih doba. Ovi postupci su karakteristični za fantastična djela i služe tome da događanja prostorno i vremenski udaljuju, te da dodatno doprinesu neizvjesnoj atmosferi romana.

PRIRODA, VLAST I FANTASTIKA

Priroda, vlast i fantastika i u ovim su romanima vrlo usko povezani. Kao što sam u svojem članku *Hrvatski i mađarski fantastičari u kasnoj modernoj i u postmodernoj* već istaknula (Kálec-Simon 2010: 185), u fantastičnim djelima Stjepana Čuića i Ádáma Bodora fantastične pojave su vezane za „pretjerivanja“ totalitarne vlasti,

što označava to da vlast koja upravlja ljudima je tako izuzetno snažna da može prepisivati i zakone priroda. Osim toga, dakle, što vlast može potpuno preobraziti ljude, on, kao što ćemo uskoro i sami vidjeti, preobražava i prirodu koja okružuje likova romana.

Godišnja se doba u romanu *Trojanski konj* znatno razlikuju od godišnjih doba bilo kojeg podneblja na Zemlji. Jesen je još relativno bliska jeseni koju mi poznajemo, ali kako roman napreduje, „ponašanje” prirode postaje sve ekstremnije i nerazumljivije. Roman se sastoji od 4 poglavlja i svako se poglavlje odvija u drugom godišnjem dobu. U zadnjem poglavlju, koje se odvija ljeti, logor se pretvara u pravu pustinju gdje žive divlji lavovi – koji ubijaju sve one koji ne slijede zakone logora. Ta promjena godišnjih doba je u tako oštroj oprečnosti s našim iskustvima na Zemlji da je možemo karakterizirati fantastičnom. Također možemo zaključiti da je razlog tome upravo to što se na području logora sve nalazi pod direktnim kontrolom Glasa, uključujući i klimu.

U gradu X nema više ni životinja ni biljaka, niti ikakvih znakova života osim ljudi. U tom gradu postoje samo dva godišnja doba: vruće, suho ljeto i hladna, kišovita zima koja se smjenjuju bez ikakvog prijelaza. Čudne karakteristike prirode grada X vjerojatno uzrokuje činjenica što je osnovna ideologija građana X-a u oprečnosti s prirodom. Građani X-a vode borbu protiv prirodnih ljudskih nagona, želeći ograničiti čovjekove „krajnosti” – a time vode borbu i protiv same prirode. To najbolje reprezentira ona scena romana kada A. G. ide u jedan stan u posjet. Dok sastanak traje, netko iz društva otvori prozor i vonj salitre uđe u sobu. „Jo, kako je to fin miris!” – kliču gotovo svi iz društva, dok se njihov organizam svom svojom silom brani protiv kemikalije jer grčevito kašlju od vonja. Oprečnost između riječi i djela je tako velika da djeluje groteskno.

Možemo dakle zaključiti da je cilj vlasti u ovome romanu jedino to da se preobrazi prirodno stanje, prirodne crte čovjeka. Nasilje nad prirodom i u prvom i u drugom slučaju označava pretjerani utjecaj vlasti na živote drugih ljudi, i

upozorava na to da je totalitarna vlast u načelnoj oprečnosti s ljudskom prirodom, te s prirodom u općem smislu.

ZAKLJUČAK

Na osnovi predstavljenih argumenata možemo zaključiti da je spoj fantastike i društvene kritike moguć, te može biti vrlo plodan. Premda su Déry i Barbieri hiperbolizirali drugačije aspekte totalitarizma – Barbieri naglašava opasnosti koje se kriju u totalnoj kontroli, dok Déry ukidanje općeljudskih izvora motivacije smatra najopasnijim –, njihova društva imaju velik broj sličnih osobina.

I prvi i drugi roman usredotočen je na „mikrostrukturu“ vlasti, na način kako same individue prisiljavaju jedna drugu da preuzmu vrijednosti i slijede pravila društva, bez mogućnosti da – makar i u najbeznačajnijem slučaju – odaberu bilo kakvu drugu alternativu.

Komparativnom analizom romana smo otkrili da su narativni postupci pomoću kojih romani predstavljaju djelovanje totalitarne vlasti jako slični. Ovi postupci uključuju različitu logiku događanja, apsurdnost i nejasnoću narativnog svijeta, specifičnosti prostorno-vremenske organizacije, te svjestan pokušaj narušavanja zakona prirode – većina tih postupaka ima i fantastične crte.

Nakon detaljne analize tih postupaka možemo zaključiti da u analiziranim romanima fantastični događaji označavaju ekstremnost totalitarne vlasti. Ovu praksu, zajedno s navedenim postupcima možemo pronaći i u drugim hrvatskim i mađarskim fantastičnim romanima koji se bave temom totalitarne vlasti, dakle možemo zaključiti da se radi o esencijalnoj karakteristici posebnog tipa romana.

LITERATURA

- Barbieri, Veljko: *Trojanski konj*. Zagreb: A. Cesarec. 1980.
Bal, Mieke: *Narratology: Introduction to Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press. 2009.

- Déry, Tibor: *G. A. úr X-ben*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 1964.
- Epiktétos: *Epiktétos kézikönyvecskéje*. Budapest: Móra. 1991.
<http://mek.oszk.hu/00100/00197/>, (pristupljeno 15. 12. 2010.)
- Foucault, Michel: *A szexualitás története 1*. Budapest: Atlantisz. 1996.
- Gyurkovics Tamás: *Bevezetés, avagy rövid bédekker Seholsincs-országba*. 2003.
- Objavljeno na web stranicama Mađarskog društva za znanstvenu fantastiku.
<http://scifi.elte.hu/cikk.phtml?cim=bedekker.html>, (pristupljeno 15. 12. 2010.)
- Hegedüs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Budapest: Trezor. 1995.
<http://mek.niif.hu/01100/01149/html/index.htm>, (pristupljeno 15. 12. 2010.)
- Kálec-Simon, Orsolya: Hrvatski i mađarski fantastičari u kasnoj moderni i u postmoderni. *Kanoni doma i vani: Zbornik radova*. Budapest: Hrvatska samouprava II. okruga. 2010., str. 180–187.
- Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*. Zagreb: Školska knjiga. 2003.
- Pavičić, Jurica: *Hrvatski fantastičari: Jedna književna generacija*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 2000.
- Pomogáts Béla: A lázadástól székepszisig. A száz éve született Déry Tiborról. *Tiszatáj*, 47 (1994) 68–75. o.; <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/94-10/pomogats.pdf>, (pristupljeno 15. 12. 2010.)
- Rabkin, Eric S.: Fantastično i žanrovska kritika. *Mogućnosti*, 43 (1996)
- Rabkin, Eric S.: *The Fantastic in Literature*. Princeton: Princeton University Press. 1976.
- Todorov, Tzvetan: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Budapest: Napvilág kiadó. 1970/2000.